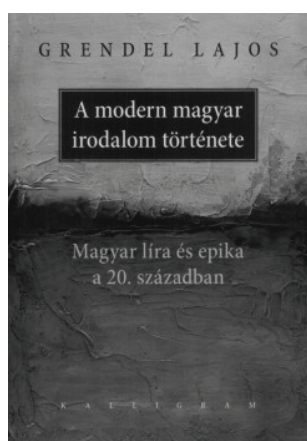

Hát ne éljen (Alvinczi) Eduárd?

GRENDEL LAJOS: A MODERN MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE
(MAGYAR LÍRA ÉS EPIKA A 20. SZÁZADBAN)

**Pesti Kalligram
Budapest, 2010
510 oldal, 3420 Ft**

Grendel Lajos olyasmire vállalkozott *A modern magyar irodalom története* (Magyar líra és epika a 20. században) című kötete megírásával, ami még szakmai tisztességgel elvégezhető. Nem pusztán arra gondolok, hogy a teljes magyar, világ- és európai irodalomtörténetet ma már szinte képtelenség lenne megírni (és valljuk be: ehhez hiányoznának a Szerb Antal és Babits Mihály formátumú alkotók), hanem arra az értelmezői ökonomizmusra, amelyet a kötet alcíme foglal magába. A szerző nem kizárólag egy évszázadban határozza meg kutatási illetékességét, hanem a tárgyalt műnemek, műfajok körét is szűkíti. Dráma, esszé nincs. A könyv ezzel együtt vagy ennek ellenére grandiózus terjedelmű lett, ami, ha kézikönyvnek fogjuk fel, szokványosnak tekinthető. Nem kerülünk megoldhatatlan feladat elé akkor sem, ha elejétől a végéig olvasandó műnek fogjuk fel Grendel ötszáz oldalas irodalomtörténetét, mert a munkája nyelvhasználatában, stílusában kiemelkedően sikeresnek bizonyul. Sokkal könnyebb olyan kijelentést tenni, ami szerint ez a kötet nem kizárólag a szakmabelieknek íródott, mint mondatról mondatra, fejezetről fejezetre haladva beváltani ezt az ígéretet. Grendel Lajosnak ez sikerült, aminek háttérében bizonyára ott kell látnunk, hogy a szerző egyszerre aktív státuszú író és a pozsonyi egyetem irodalomtörténete. Ez nem kevesebbet jelent, mint azt: kritikus alapállása mellett két további foglalkozása-tevékenysége is folytonosan az irodalmi szövegek megértésére, megértetésére és azok befogadásának elősegítésére predesztinálja. Az irodalomelmélet túlbujánzó szakmai nyelvezetével nem csak felesleges, de kifejezetten kontraproduktív lett volna megterhelni ezt a művelt és érdeklődő olvasóknak szánt könyvet. Erénye ugyanakkor, hogy az elméleti megközelítés és a terminológia szerves része az elemzésnek, miközben a közérthetőség követelményéről egy bekezdés erejéig sem hajlandó lemondani.

A részletesebb elemzés előtt néhány megállapítást fontos megemlíteni. *A modern magyar irodalom története* több ok miatt jó könyv. Ezek sorába tartozik, hogy egy okos, figyelmes, érzékeny, nagy műveltséggel bíró elemző kalauzolja végig olvasóit egy évszázad literatúráján. Grendel személyében olyan elemzőt tisztelhetünk, aki belülről látta és látja az irodalmat, amit az irodalomtörténészekről és -kritikusokról nem feltétlenül mondha-

tunk el. A kötet nagy hozadékának érzem, hogy ellentétben a profi értelmezőkkel, elemzései során a szerzőnek sokkal inkább sikerült elkerülnie a rutinmegoldásokat, a kliséket, a tudálékosságot és a szakmai fontoskodást. Grendel természetes módon él azzal a helyzeti előnyével – ki nem tenné ezt ebben a pozícióban? – hogy aktív író, így mélyebben képes érzékeltetni és átélhetővé tenni a 20. század magyar irodalmi szereplőinek alkotás-lélektani folyamatait.

Mégsem lennének hűek a tényekhez, ha a szerző pályáját úgy igyekeznénk (akaratlanul is) bemutatni, hogy az a szépirodalomtól vezetett az irodalomkutatás irányába. Ennek nem csak az a tény mond ellent, hogy Grendel Lajos máig nem fordított hátat a prózáírásnak. (Bár az utóbbi egy évtizedben a korábbiakhoz mérten feltűnően keveset publikált.) Hanem az is igaz, hogy már írói pályája legelején olyan elméleti jellegű munkákkal jelentkezett, amelyek ma is megérdemlik figyelmünket. *Az elszigeteltség vagy egyetemesség* című esszéből (1979-ből), és ennek a munkának a grendeli forrásvidékéből szorosán véve aligha következik, hogy az aktív író pályájának egy későbbi szakaszában a primerirodalmat szekunderre cserélje. De legalábbis figyelmeztet életműve eredendő sokszólamúságára, az irodalomértelmezés iránti magától értetődő és mindenkori nyitottságára. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a kisebbségi, ezen belül is a csehszlovákiai magyar irodalom kínzó dilemmáit taglaló – irodalomkritikai evidenciáért harcoló – esszéje írásakor csupán az első, *Hűtlenek* című kötete jelent meg az alkotónak, de még innen volt az *Éleslövészet* (1981), a *Galeri* (1982) és az *Áttételek* (1985) – neki nevet és rangot biztosító – regényei megjelenése előtt, akkor érdekes fénytörésben láthatjuk a szerzőnél az életmű korai szakaszában az irodalomértelmezés helyét és jelentőségét.

Egészen kivételes az a tény, hogy a három évtizede prózáival az irodalmunkban folyamatosan jelenlévő író irodalomtörténet-írásra adta a fejét. Noha magyarázza a helyzetet, hogy Grendel Lajos (ezt kötetében is említi) tíz éve a pozsonyi Comenius Egyetemen 20. századi magyar irodalmat tanít, valamint az is, hogy hosszú évek óta tudható volt, hogy a szerző műhelyében készül az új irodalmi összefoglaló. Ugyanakkor finoman megkockáztatható az a feltevés is, hogy az irodalomtörténeti kitérő mögött a szépírói pályán bekövetkezett megtorpanás is sejthető. Nem kizárva azt a lehetőséget, hogy az elmúlt évek ebben az értelemben az erőgyűjtést szolgálhatták.

Grendel Lajos elegáns irodalomtörténet író, amit más szavakkal *óvatos duhajnak* mondanék. Új irodalomtörténetéhez nem azzal az igénnyel fogott hozzá, hogy radikálisan átírja az eddig született értelmezések rendszerét. Könnyíti és magyarázza ezt az alapállást, hogy ezt ebben a pillanatban – néhány életmű újraértékelési lehetőségét leszámítva – kevés fejlemény igazolná. Az irodalomértelmezésnek ezekben az éveiben-évtizedeiben ilyen erőteljes igény egyelőre nem fogalmazódott meg. A kötet *Bevezetőjének* egyik kulcsmondata: „...nem állt szándékomban megfellebbezhetetlen ítéleteket megfogalmazni.” Márai írta az *Egy polgár vallomásaiban* családjáról: „Halottak közé megyek, csöndesen kell beszélnem.” Grendelnek még ennél is nehezebb a dolga, mert nem csak halottak közé megy, amikor beszélnie kell, hanem pályatársakról (is) kell szólnia. Ezzel összefüggésben vegyük figyelembe, hogy az a talányos fiaszó máig nem szűnt meg visszhangozni, ami Kulcsár Szabó Ernő, megjelenése pillanatában korszakosnak gondolt műve, *A magyar irodalom története 1945–1991* utóéletét követte. Grendel is utal rá, hogy a 2002-ben első magyar

íróként Nobel-díjat kapott Kertész Imre „névének említése is hiányzik” a jelzett munkából, ami értékelésről, az értékelés másféleségéről és viszonylagosságáról, ezen keresztül az irodalmi kánon körüli új keletű zavarokról árulkodik. Érdekes, de csupán részben idetartozó kérdés, mi történt volna a Kertész-életmű értékelésével, ha nincs a világra szóló elismerés? Erre felelő választ ad az elemzett munka, mert említetlenül nem maradhat Kertész, aki azonban alfejezet lesz, mint a 70-es, 80-as és 90-es évek valamennyi, a kötetben szereplő szerzője, Mészöly Miklós kivételével. Ez széles problémakörre terebélyesül, mert a *Modern magyar irodalom története* című munka ezzel a szerkezeti sajátosságával kísérletet sem tesz arra, hogy egymáshoz mérjen, ezáltal megkülönböztessen, és ebből következően kiemelkedőbbnek, fontosabbnak nevezzen meg a közelmúltból lezárt és le nem zárt életműveket. Meglehetősen neutrális megoldásnak tetszik, hogy a múlt század második felének tárgyalásában Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László és Juhász Ferenc önálló fejezetben tárgyalása után, ez a „megemelés” már csak Mészölyt illeti. Az olvasóban akaratlanul is az a benyomás alakulhat ki – a kötet szerkezete ugyanis ezt sugallja –, hogy (közel) azonos jelentőségű életművet foglal magába Csoóri Sándoré, Mátyás Iváné, Sántha Ferencé, Dobos Lászlóé, Sütő Andrásé, Cseres Tiboré, Szilágyi Istváné, Konrád Györgyé, Gion Nándoré, Petri Györgyé, Tandori Dezsőé, Baka Istváné, Marno Jánosé, Nádas Péteré, Csaplár Vilmosé, Spiró Györgyé, Esterházy Péteré és a szintén találomra kiválasztott Temesi Ferencé.

Erre magyarázatul szolgálhat, hogy az irodalmi mércével nemrégiben lezárt kortárs életművek megítélése nem csak hálátlan, de igazságtalan feladat is lenne, amire Grendel Lajos nem vállalkozik. Úgy vélem, hogy ez irodalomértelmezői eleganciájának is betudható. Egyfelől nem küzd a tévedhetetlen és igazságosztó szerepével, mert soha nem gondolta, hogy a kortársakról vagy a majdnem kortársakról az irodalomtörténészeknek ilyen módon kellene megnyilatkoznia. Másfelől az is igaz, hogy nagyon nehéz megmondani, meddig tart az óvatosság, és hol kezdődik értékelésben, ítéletalkotásban az opportunizmus. Méltányosan szemlélve azonban el kell ismerni, hogy az irodalmi értékítéletek kiforrottságában szinte egyenes arányosság állapítható meg a művek megszületése óta eltelt idő és azok kanonizáltsága között. (Nem matematikáról lévén szó, a szabály néha változó.) Grendel ebben a helyzetben a kézikönyvírók eljárásához folyamodik: lajstromoz, anélkül, hogy az alkotókat egymáshoz mérné. Bár a kortárs magyar irodalom megannyi, a felsorolásból kimaradó szereplője jelzi, hogy korántsem egyszerű névsorolvasást tartunk a kezünkben. Mégis, ami nagy kérdőjel marad: a hazai prózafordulatot leginkább előkészítő Mészöly és Ottlik párosból, utóbbi miért nem érdemelte meg az önálló fejezetet?

Műve egészét tekintve biztos támpontokkal dolgozik, amikor úgy fogalmaz: „A 20. századi magyar irodalom beszédmódjának karakterét a század elejétől napjainkig három paradigma egyidejű jelenléte formálta, a *nyugatosoké*, az *avantgárdé*, és a harmincas évektől a *népi íróké*.” A mögöttünk álló század irodalmi teljesítményeinek java részét konszenzus övezi. Komoly kutató számára nem képezheti vita tárgyát, hogy Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Krúdy, József Attila, Szabó Lőrinc, Radnóti, Márai, Déry és Weöres képviseli a legmagasabb minőséget a tárgyalt korszak első felében. Azonban Grendel Lajos korántsem látványosan, de elmozog a rögzített kánontól. Finom tektonikus mozgásnak láthatjuk eljárását, amikor Krúdyról, Füst Milánról és Szentkuthyról olyan terjedelemben, lelkesen

déssel és lényeglátással szól, amivel egyértelművé teszi, hogy a legnagyobb 20. századi alkotók közé sorolja hármójukat. A *Boldogult úrfikoromban* szerzőjéről megállapítja: „...mintegy bizonyosságát adja annak, hogy a magyar romantika dúsgazdag hagyományából is vezethet út a modern témák és a modern irodalmi beszédmód felé.” Ez gyökeresen más, mint a közkeletű Krúdy-kép. Különlegesnek, csodálatosnak, egyedülállónak, ugyanakkor *irodalmi zárványnak* tekintik Krúdyt irodalmunkban, amit Grendel elutasít. Több mint meggyőző elemzőkészségről árulkodik az a Weöres Sándorról és Szentkuthy Miklósról szóló egyetlen közbevetés, ami szerint ők „a 20. század közepe magyar irodalmának legmerészebb határsértői”.

Határozottabb állítást Márai irodalmi helyzetét illetően még nem olvastam annál, ami ebben a kötetben található: „...par excellence polgári író, aki a magyar regény történetének egyik legfontosabb fejezetét írta a múlt század derekán.” A kijelentésnek az ad valódi súlyt, hogy a hazai irodalmi folytonosságból négy évtizedre (1948–1989) kiszakadt szerző recepciója egyáltalán nem mondható teljesnek és befejezettnek. Dacára annak, hogy az életmű feldolgozása az elmúlt két évtizedben példásan halad. Mellékszál az a tárgyi tévedése a szerzőnek, ami szerint Márai 1943 és 1983 között írt volna Naplókat. Hiányként rögzíthetjük annak a közlésnek az elmaradását is, hogy a szerző diáriumainak csonkítatlan kiadása olyan lappangó szövegek nyilvánosságra kerülését jelenti, amelynek irodalmi és forrásértéke aligha túlbecsülhető.

Szintén a mozdíthatatlannak tűnő ítéletalkotással száll szelíd, de határozott vitába Grendel, amikor mások mellett Török Gyula, Tersánszky vagy Móra Ferenc (Tormay Cécile-ről nem is beszélve!) jelentőségét értékeli lényegesen többre, mint amihez jól nevelt olvasóként hozzászórtunk. Nagyon rokonszenves a szerzőnek az a törekvése, hogy rangján alul kezelt novellát és novelláírókat igyekszik „rehabilitálni” a magyar prózaírásnak abban a közegében, amelyben a regénynek és a nagyregénynek olyan magától értetődő, ugyanakkor csak részben megokolt a primátusa. Nem ez a harc lesz a végső, de ilyen az irodalomban amúgy sincs. Azt már csak a Grendel-olvasó mondatja velem, hogy az olyan varázslatos és nagyszerű novellái, amilyenek a *Bőröndök tartalma* és a *Csehszlovákiai magyar novella*, magát az irodalomtörténet íróját is a műfaj kivételes mesterei közé sorolja. Sokat tett azért, hogy az „a rövid írás (...), amelyet az irodalmi tolvajnyelv novellának nevez” (*Bőröndök tartalma*) ne a legújabb kori magyar próza mostohagyereke maradjon.

Éppen, mert eredeti gondolkodású kutatót ismertem meg a szerzőben, maradt bennem hiányérzet, hogy Kosztolányi kapcsán nem tér ki arra az egyelőre megválaszolatlan kérdésre: miért pályafutása szűk négy évre (1922–1926) korlátozódik regényírói tevékenysége. Tóth Árpád kapcsán azonban megalapozatlan felvetésnek érzem, hogy őt valamikor „Ady után a Nyugat első nemzedéke legjelentősebb költőjének tartották”. Az lehet a recenzens mulasztása, hogy hasonló véleménnyel sem találkozott, ám nehéz elvonatkoztatni attól, hogy ilyen ítéletalkotás kizárólag abban a kontextusban képzelhető el, amelyben a hazai vulgármárxista irodalomkritika Babitsot tudatosan, de nem esztétikai alapon értékelte le saját kortársaihoz mérten. Ugyanakkor az olyan halálosan pontos és rövid mondatokat Grendel Lajosnak köszönhetjük, amit éppen Tóth Árpádról ír: „A Babits líráját átfűtő intellektuális kalandokat inkább kerüli, semmint keresné.” Ez a sűrítő, lényegre tapintó fogalmazásmód sokszor tetten érhető a kötetben, aminek semmi köze az aforisztikussághoz

vagy a bonmot-ok formuláihoz. Röviden, gyorsan, mégis torzítás mentesen törekszik bonyolult kérdéskörök megértetésére, ami tanári-oktatói és kézikönyvszerzői erény egyszerre: „...Németh László számos regényében is a küldetéses, messianisztikus, ideologikus üzenet előbbre való, mint a mű irodalmisága” – idézhetjük a fenti megállapítás alátámasztására. Az irodalmi szinkronia–aszinkronia érzékeltetésére bravúros mondattal írja le a korabeli helyzetet: „Márpedig Kassákék szemében már a *holnaposok is tegnaposoknak* számítottak.” Csendben teszem hozzá, hogy az ilyen típusú „rövidre zárásoknak” is köszönhető, hogy csupán félezer oldalas terjedelmű lett a kötet. Ezért sem érheti a túlírtság vádja az új irodalomtörténetet.

Rossz hagyomány továbbélésének gondolom, ahogyan Illyés egy megállapítását idézi Grendel Szabó Lőrinc kapcsán, amikor azt osztja meg olvasójával, hogy „az Arany János halálát követő fél évszázad legjelentősebb magyar költőjének nevezte Szabó Lőrincet”. Akaratlanul is kortársakat játszik ki egymás ellen, miközben a kötet szerzőjének alapállásától mi sem áll távolabb. A rossz logikát – mint munkamódszert – két mondat erejéig elfogadva, nem lehet elhallgatni, hogy Illyés véleménye leginkább azért lehet érdekes, mert az uralkodó vélekedéstől eltérő. Azaz kétségbe vonja József Attilának a jelzett időpontbeli legjelentősebb lírikusi voltát. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Illyés Gyula és József Attila felettébb rossz személyes viszonyban állt egymással (erről árulkodik József Attila 1937-ben írt *Egy költőre* című verse), ami ébreszthet kétségeket az elfogulatlan véleményalkotásával kapcsolatban.

Bár Grendel Lajos nagyon is érzékeli, hogy korábban olyan kikezdetetlen jelentőségűnek tartott életművek körüli szinte teljes hallgatás, amilyen Illyés Gyuláé, Németh Lászlóé, Nagy Lászlóé és Juhász Ferencé, előbb-utóbb elkerülhetetlenné teszik, hogy ne maszatolva, ne fél szívvel szülessenek róluk kézikönyvben szereplő összefoglaló elemzések. Attól azonban elzárkózik, hogy ezt ő maga, és 2010-ben megtegye. Éppenséggel fenntartja azt a status quo-t, amely megkülönböztetett helyet biztosít e négyesnek az irodalomtörténetünkben. Ám nem hallgat arról, hogy ezeknek az életműveknek a maradandóságát kikezdeni látszik az utókor. Ezt egyszerre jelzi a majdnem teljesnek nevezhető olvasói közöny és a 20. század végének, a 21. század elejének életművet illető kritikai érdektelensége. Személyükben – kisebb-nagyobb megszorításokkal – korábbi költő- és írófejedelmeket tisztelt a múlt század 50–70-es éveinek irodalmi közléte, és innen szemlélve trónfosztottságuk még szembeötlőbb. Gyanítom, hogy a magyar irodalomtörténet és irodalomtörténetírás hagyományaiban keresendő az okok, amelyek egyelőre ellene hatnak a jelzett életművek át- vagy újraértékelésének. Nem mennék olyan messze, hogy a humán tudományok világában megcsontosodott nézetek ellenében fellépni, rövid időtávon belül, eredménytelen kísérletnek látszik. (Ez még fokozottabban érvényes az irodalomkritika világára.) Ám az valószínűnek tűnik, hogy közéleti, politikai, irodalom- és nemzetpolitikai ilyen-olyan szerepvállalásuk miatt, saját koruk hajlamos lehetett túlértékelni ezeket a szerzőket életműveikkel együtt. Az utókor pedig eltűnődhet rajta, hogy mikor érkezik el az ideje az alapvetően (tehát ekkor sem kizárólagos) művészeti alapállású kritikai értékelésnek.

Milyen válasz adható arra az öröknek tetsző kérdésre, amit a Wellek-Warren-féle *Az irodalom elmélete* című kötete éppen a tárgykörünkkel foglalkozó fejezetében úgy fogalmaz

meg: „*Lehetséges-e* irodalomtörténetet írni, vagyis olyan művet, amely irodalmi is, történelmi is?” Az amerikai szerzőpáros szerint az ilyen összefoglalók túlzott társadalomtörténelmi vagy eszmetörténelmi vonatkozásaik miatt aligha nevezhetőek irodalomtörténetnek. De „a művekről alkotott impressziók és ítéletek többé-kevésbé kronológiai rendbe szedett sorozata” sem tekinthető ebbe a kategóriába tartozó munkának. *A modern magyar irodalom története* ezek figyelembe vételével leginkább azért teljesíti be a címében foglaltakat, mert alapvetően mű- és életműközpontú, a társtudományokat és társművészeteket pedig annyira engedi a téma közelébe, amennyiben azok elengedhetetlenül szükségesek.

Összességében üdvözlendő a kötet, jó tudni, hogy van. Stílusáról nekem mindent elmond, hogy elsőre úgy olvastam, mint egy regényt. Nem utolsó szempont, hogy keménykötéses kivitelben, áttekinthető, olvasóbarát tördeléssel került forgalomba, így tartalmi erőnei mellett formailag is teljesíti a kézikönyvvel szemben támasztott követelményeket. Van abban valami megnyugtató, hogy a laikus, de érdeklődő olvasók, a középiskolások, de még inkább a felsőoktatásban tanulók a múlt század irodalmának lexikai tudásanyagán kívül irodalmi szemléletet, hozzáállást, értelmezői attitűdöket is ebből a valóban korszerű kötetből sajátíthatnak el. Illő szerénységgel ilyenkor arra gondolok: nem teljesen reménytelenek a magyar irodalom harcállásai a 21. század elején.

Bod Péter

DÖMÖTÖR MIHÁLY: SUMENI EGYETEM I.